

11. Жуковський А. Любомир Винар: Життя, діяльність і творчість (З нагоди 50-ліття наукової діяльності) // На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000.
12. Винар Л. Як я став грушевськознавцем (Замість передмови) // Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.
13. Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича // Український історик. – 1966. – Ч. 3-4.
14. Винар Л. Михайло Грушевський в українській і всесвітній історії // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4 /1-4.
15. Винар Л. Михайло Грушевський: студії і матеріали // Український історик. – 1996. – Ч. 1-4. – С. 11-16.
16. Винар Л. За тяглість історичної науки // Свобода. – 1959. – Ч. 47.
17. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.
18. Винар Л. Життя і наукова діяльність М. Грушевського // Український історик. – 1966. – Ч. 1-2.
19. Винар Л. Галицька доба Михайла Грушевського // Український історик. – 1967. – Ч. 1-2.
20. Винар Л. Матеріали до біографії Михайла Грушевського // Український історик. – 1982. – Ч. 1-2.
21. Винар Л. Михайло Грушевський (1866 – 1934 – 1974) // Український історик. – 1974. – Ч. 4.
22. Винар Л. У шістдесятиліття смерті Михайла Грушевського, 1934 – 1994 // Український історик. – 1994. – Ч. 1-4.
23. Винар Л. Михайло Грушевський в боротьбі за український університет. – Мюнхен; Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1968.
24. Винар Л. М. Грушевський і Загальні збори НТШ в 1913 р. // Український історик. – 1984. – Ч. 1-2.
25. Винар Л. Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка // Український історик. – 1969. – Ч. 1-3.
26. Винар Л. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський // Український історик. – 1968. – Ч. 1-4.
27. Винар Л. Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка. 1892 – 1934. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2006.
28. Винар Л. М. Грушевський і «Життя Поділля» // Український історик. – 2006/2007. – Ч. 4/1-2. – С. 95-101.
29. Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака; Ред. Л. Винар. – Київ; Нью-Йорк, 1997. – 398 с. – (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства; Т. 1).
30. Листування Михайла Грушевського / Ред. Л. Винар; Упоряд.: Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Торонто, 2001. (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства; Т. 2).
31. Листування Михайла Грушевського / Ред. Л. Винар; Упоряд.: Г. Бурлака, Н. Лисенко. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006. (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства; Т. 3).
32. Винар Л. До історії англomовного видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського // Український історик. – 2002. – Ч. 1-4.
33. Винар Л. Міжнародне товариство ім. Михайла Грушевського // Український історик. – 2006/2007. – Ч. 4/1-2.
34. Винар Л. Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті Михайла Грушевського: Вступ до грушевськознавства // Український історик. – 1984. – Ч.1-4.
35. Любомир Винар Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток. Серія: "Грушевськіана", том 5, Київ: УІТ, Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського, вид-во Олени Теліги, 1998, 215 стор. Рец.: Жила В. – Український історик. – 2000. – Ч. 4.
36. Винар Л. Думки про грушевськознавство (генеза, структура, завдання) // М. Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференцій. – Львів, 1999.

Summary

This article is attempted to describe and generalize research of the well-known Ukrainian Scholar Lubomyr Wynar in Hrushevskiy study and to define its basic components.

І. М. Слудка

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ НА ТЕРИТОРІЇ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ "УКРАЇНА" У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Друга світова і радянсько-німецька війна посідають важливе місце у сучасній історичній науці. Дослідження та вивчення цих подій завжди привертали увагу науковців, літераторів, публіцистів і займали провідне місце в історіографії. Незважаючи на вагомий доробок, в історії радянсько-німецької війни лишається достатньо проблем, що взагалі не досліджено, або досліджено поверхово, однобічно та фрагментарно. Велика кількість фактичного матеріалу до цього часу лишається перекрученою та фальсифікованою. Серед них проблема німецької окупаційної політики у соціоку-

льтурній сфері в рейхскомісаріаті "Україна", яка вивчена опосередковано та фрагментарно. Вона не знайшла належного висвітлення попри те, що за минулі десятиліття після завершення Другої світової війни, вийшло чимало різнопланової літератури стосовно її історії.

Політичні процеси другої половини 80-90-х рр., що призвели до розпаду Радянського Союзу й проголошення незалежної України, позитивно позначилися на дослідницькій роботі з проблем Другої світової війни. Утвердження незалежності Української держави створило сприятливі умови для започаткування об'єктивного по-справжньому наукового дослідження і висвітлення історії України періоду Другої світової війни. Головне завдання, що стоїть перед сучасними українськими істориками - це подолання нашарувань, штампів і стереотипів радянського типу, відмова від застарілих підходів до оцінювання подій війни, які були характерними і домінуючими в історіографії попередніх років. Внаслідок значних суспільно-політичних змін в українській історичній науці відбувся перегляд методологічних підходів та зміна світоглядних орієнтирів. У сучасних українських істориків з'явилася можливість працювати над багатьма проблемами, які неможливо було розробляти за радянських часів через наявність жорсткої цензури та через недоступність секретних архівних фондів.

На сьогоднішній день провідними фахівцями з проблематики Другої світової війни у вітчизняній історіографії є О. Лисенко [1], В. Король [2], В. Кучер [3]. Спроба історіософського, теоретико-методологічного переосмислення подій Другої світової війни була започаткована М. Ковалем у розвідках першої половини 90-х рр. [4; 5] та узагальнена у дослідженні "Друга світова війна (1939-1945 рр.). Історіософські нотатки" [6]. Автор наголошує, що "в умовах торжества "моменту істини" історіософське осмислення Другої світової війни і Великої Вітчизняної війни, як феномена рубіжної події в історії світу і України постало як першочергове завдання дослідників" [6, с. 75]. У статтях М. Ковалю 90-х рр. крім традиційних для попереднього періоду тем з'являються цілком нові - знищення і пограбування нацистами культурних цінностей українського народу, стан освіти, науки та культури, діяльність "Просвіт", які створювалися на окупованій території з метою підвищення освітнього та культурного рівня населення [7; 8]. Автор доводить, що "ставлення нацистських окупантів до цінностей української культури визначалося нацистською шкалою "расової вартості" поневолених ними народів, серед яких українському, по суті, не знаходилося місця" [9, с. 34]. Однак це не заважало їм цікавитися шедеврами української культури. З українських музеїв було вивезено не менше 330 тис. музейних експонатів та близько 21 млн. одиниць зберігання [9, с. 40].

Цілком новою темою у порівнянні з дослідженнями попереднього періоду стало релігійне життя населення України доби окупації. Проблема відновлення діяльності та функціонування релігійних конфесій на окупованих територіях є на сьогоднішній день достатньо вивченою, оскільки була предметом досліджень Ю. Волошина [10], В. Гордієнка [11], І. Грідіної [12]. Ю. Волошин простежив еволюцію релігійної політики нацистів, що змінювалася в залежності від ситуації на фронті та активності руху опору, а також виділив особливості православного руху на окупованій території - існування Української автокефальної та Автономної православної церков [10]. В. Гордієнко у релігійно-церковній політиці окупантів виділяє два основних напрямки: прихований і відкритий. Перший був пов'язаний з язичницькими пошуками фашистських ідеологів, а другий виражався у прагненні нацистського режиму скрізь підкреслювати свою прихильність до християнських цінностей [13]. Серед останніх робіт, присвячених релігійному питанню в роки окупації можна виділити статтю Н. Столокос "Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату "Україна" в 1941-1942 рр." [14].

Тематика розвідок В. Короля носить різноплановий характер [15; 16; 17]. Серед наукового доробку автора можна відзначити статтю, що представляє інтерес для нашого дослідження, оскільки розглядає становище інтелігенції під час окупації та її співпрацю з німецькою владою [18].

Колабораціонізм як явище залишається однією з актуальних проблем історії Другої світової війни. Саме українському аспекту цієї тематики присвячено монографію В. Шайкан [19]. Цінність роботи полягає у тому, що автор залучає методологічні підходи різноманітних наук, зокрема психології та соціології, визначає комплекс причин, що зумовили масштабність колабораціонізму на українських землях. Дослідниця розрізняє військовий колабораціонізм та колабораціонізм у сфері економіки, характеризує стосунки між інтелігенцією та окупантами. Для теми, що нами досліджується, у нагоді стали розділи, пов'язані з вивченням окупаційної політики у рейхскомісаріаті "Україна", залученням до співпраці місцевого населення, діяльністю допоміжних управ та комітетів самопомогі.

Деяким аспектам соціокультурної політики окупантів у рейхскомісаріаті "Україна" присвячена низка досліджень українських істориків 90-х рр. XX ст. - початку XXI ст.

Першою спробою дослідження сутності шкільної політики німецьких окупантів в Україні в роки війни є стаття В. Ленської [20]. Автор доводить, що шкільна політика окупантів на захоплених територіях була одним із засобів поставити український народ у становище духовного кріпацтва. Головна увага у статті приділяється процесам відновлення по всіх областях невеликої кількості "народних шкіл" та їх функціонуванню. Автор також аналізує методи, які використовувала окупаційна влада, для поневолення та онімечення українського народу та наслідки нацистської шкільної політики, що призвели до бойкотування німецької школи та виникненню з боку дітей посиленого опору наци-

стам. Проте дослідниця не змогла в силу об'єктивних обставин повною мірою з'ясувати усі аспекти проблеми освітньо-виховної політики окупантів.

Запровадженням нового порядку на окупованих територіях [21], вирішенням мовного питання за часів окупації [22], а також експлуатацією трудових ресурсів України на користь Німеччини [23] цікавився О. Потильчак. Для нашого дослідження особливо корисною є інформація, що міститься у його праці "Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні", що аналізує професійно-освітню політику окупантів [24]. Автор у своїх працях розкриває питання, пов'язані з професійною підготовкою кадрів на окупованій території: особливості організації та функціонування початкових професійних шкіл, курсів, училищ, технікумів, окремих факультетів та вузів. На основі аналізу всього комплексу джерел О. Потильчак вперше зроблено спробу оцінити ступінь ефективності діяльності нацистів у напрямку відновлення мережі фахового навчання та професійної підготовки молоді в Україні за часів окупації. Усі заходи окупантів щодо відкриття мережі професійних закладів були спрямовані на створення ринку кваліфікованої робочої сили, не мали бажаних для нацистів результатів, тому що були непослідовними та носили обмежений характер.

Матеріально-побутовим умовам робітників і службовців у період окупації присвячено окремих розділ монографії І. Ветрова [25]. На основі залучених архівних матеріалів, спогадів учасників подій автор показав тяжкі умови, в яких перебувало населення окупованих територій: 14-16-годинний робочий день під наглядом німецьких адміністраторів, знущання і репресії не тільки за ухилення від примусових робіт, а й за недостатню продуктивність праці знесилених голодом людей. Автор акцентує увагу на зміні ставлення населення до окупантів за хронологічним і територіальним принципами: від "очікуваної" нацистами прихильності до них робітників та їх сімей у 1941 р. на протилежне у 1942 р., що виявилось у бойкотуванні та саботажі. Автор відзначає різницю у рівні спротиву населення західних та східних областей окупованої України.

Становище населення та його ставлення до "нового порядку" в перший період війни досліджує Ю. Ніколаєць [26]. Автор визначає причини зміни ставлення населення до окупантів, серед яких можна виділити: нехтування прагненнями українців, політика геноциду, експропріація майна селян та мешканців міста, репресії щодо мирного населення, насильницьке вивезення людей до Німеччини. Така політика сприяла тому, що люди, які коливалися на початку війни стосовно того, на чий бік стати і кого підтримувати, через деякий час стали прихильниками радянської влади. Специфічним аспектом цієї проблеми є ставлення окупаційної влади до неповнолітніх громадян України, що стало предметом дослідження Г. Голиша [27]. Автор проаналізував політику владних структур щодо неповнолітніх українців, систему освіти, дослідив мотиви і форми участі дітей в антинацистському русі Опору, виділив соціально-демографічні, медико-санітарні та психологічні наслідки окупаційної політики для неповнолітніх громадян.

Проблематикою театрального життя в окупованій Україні з кінця 80-х рр. займається В. Гайдабура [28; 29; 30; 31]. Підсумком його наукових зацікавлень стала монографія "Театр, захований в архівах", яка характеризується широкою документальною базою - архівні дані, мемуари, а також інтерв'ю з безпосередніми учасниками тих подій. На підставі проведеного дослідження автор розробляє періодизацію театального життя в Україні. Також В. Гайдабура аналізує склад театральних труп та їх репертуар. Ця монографія є першим спеціальним дослідженням з даної проблеми.

Тема вивозу культурних цінностей та їх повернення стала окремим напрямком наукового пошуку. У 90-х рр. до неї звертаються П. Грімстед та Г. Боряк [33], Д. Мешков [34], М. Дубик [35], Т. Себта [36] та ін. Серед вищезазначених авторів, привертає увагу спільна праця П. Грімстеда та Г. Боряка. Залучення широкого масиву архівних джерел зі сховищ США, Німеччини, Польщі, Чехословаччини, а також нещодавно відкритих архівних фондів у Москві, Львові, Києві та країнах Балтії дозволило авторам проаналізувати нову інформацію щодо трагічного винищення архівних, бібліотечних і музейних цінностей, архітектурних пам'яток в Україні під час війни. Завдяки новим матеріалам автори, всупереч традиційним пропагандистським обвинуваченням в усіх втратах нацистів, доводять, що значна частина культурних пам'яток була злочинно знищена радянською адміністрацією ще під час відступу радянських військ у 1941 р.

Серед видань, присвячених Другій світовій війні, що вийшли останнім часом, заслуговує на увагу робота "Архіви окупації" [37], в якій вперше представлено інформацію про "окупаційні фонди" державних архівів України. Її третій розділ присвячений 60-річчю війни, у ньому містяться статті відомих фахівців з історії Другої світової війни щодо адміністративного аспекту окупації та нацистських цивільних органів влади, політики фашистів у галузі освіти, геноциду населення України, проблеми колабораціонізму та ін.

Вивчення " нової влади " як юридичної категорії дозволяє краще зрозуміти сутність окупаційної політики. Важливим у цьому сенсі є з'ясування системи функціонування та розподілу повноважень між складовими елементами окупаційної влади. Дослідження історико-правових проблем окупаційного режиму охоплює сферу наукових інтересів П. Рекотова. На його думку, створення достатньо розгалуженої системи адміністративних, каральних і судових органів було спрямовано на колонізацію та анексування окупованих територій [38; 39]. Логічним продовженням його дослідницьких пошуків стала кандидатська дисертація [40], в якій автор визначає чітку структуру німецького оку-

пацийного апарату на території України, як зони цивільного, так і зони військового управління. У дисертації проаналізовано систему органів місцевого самоуправління, структуру німецьких каральних та судових органів влади на території рейхскомісаріату "Україна", Трансністрії, генеральної губернії.

Останній час позначений величезним зростанням суспільного інтересу до "малої історії", уособленням якого виступає розгалужена система історичної регіоналістики - один з пріоритетних напрямків розвитку сучасної української науки. Вивченням історії одного з найбільших мегаполісів Радянського Союзу, що опинився під владою вермахту, - Харкова займається А. Скоробогатов. Автор здійснив порівняльний аналіз окупаційних режимів у різних зонах цивільного та військового управління, як, наприклад, у Києві та Харкові. І хоча розвідки дослідника мало стосуються рейхскомісаріату "Україна", його праці мають значення для нашої проблематики у контексті вивчення механізму реалізації окупаційної політики на території України. У своїх статтях автор висвітлює побутові проблеми окупованого міста, зокрема, торгівлю та громадське харчування, економіку Харкова доби окупації, продовольчу політику та ін. До доробку автора належить узагальнююча монографія, яка є комплексним дослідженням з історії окупованого Харкова.

Німецько-фашистський режим на території Київської та Полтавської області став темою дисертаційного дослідження В. Удовика [5]. Автор розглядає соціально-економічне становище населення України, структуру та діяльність окупаційної влади, ситуацію, що склалася у культурній сфері у 1941-1944 рр. на матеріалах архівів Київської та Полтавської областей. Висвітлення на регіональному рівні окремих питань, що розглядаються автором, знайшло відображення у дослідженнях В. Ревегука [46], М. Слободанюка [47], О. Завальнюк [48]. Характерною рисою представлених робіт є відхід від традиційних для радянської історіографії тем. Увага приділяється не тільки військовим діям, особливостям руху Опору у регіонах, що вивчаються, а також й питанням освіти та культури на окупованих територіях.

Серед узагальнюючих праць з проблеми окупації України особливе місце посідає заключний том серії "Книга пам'яті України" - "Безсмертя" [49]. Незважаючи на різні концептуальні орієнтири авторів, які брали участь у її написанні, книга містить чимало цікавих матеріалів щодо становища українського суспільства у роки Другої світової війни, роль громадських об'єднань у всенародній боротьбі проти окупантів, узагальнюючі дані про масштаби участі громадян у радянських збройних силах, внесок нашого народу в перемогу над ворогом, матеріальні та людські втрати населення.

Першою спробою синтетичного узагальнення спеціальних досліджень стосовно радянсько-німецької війни є четвертий том "Політичної історії України. XX століття" [50], що вийшов під керівництвом В. Кучера. У підготовці даного видання брали участь кращі науковці України. Авторський колектив - В. Кучер, В. Коваль та ін. зуміли охопити значне коло питань військово-політичної історії України. Дослідники прагнуть переосмислити роль і місце України у Другій світовій війні, ними здійснена систематизація досліджень попередників, а період окупації розглядається докладніше, ніж в інших синтетичних працях, присвячених цьому періоду. У розділах, написаних В. Кучером, мова йде про характер окупаційного режиму, соціокультурне та релігійне життя, Рух Опору, національно-визвольний рух ОУН-УПА.

Отже, сучасна українська історіографія зробила значний внесок у вивчення окупаційного періоду на території України. Після розпаду Радянського Союзу предметом досліджень українських науковців стали питання, пов'язані з матеріально-побутовими умовами періоду окупації, з релігійною політикою окупантів, достатньо вивченим на даний момент є театральне життя на окупованій території. Поза увагою дослідників не залишилися такі проблеми як вивезення культурних цінностей, стан освітньої сфери доби окупації та ін. Але аналіз взаємозв'язків та взаємовпливів складових елементів соціокультурної сфери на території рейхскомісаріату "Україна" не став об'єктом спеціального дослідження істориків.

Джерела та література

1. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946. - К., 1998.
2. Король В.Ю. Історіографія історії України періоду Другої світової війни // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - Серія. Історія. - 2002. - Вип. 63-64.
3. Кучер В.І. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну. - К., 1997.
4. Коваль М.В. Україна у другій світовій і Великій Вітчизняній війнах 1939-1945 рр.: Спроба сучасного концептуального бачення. - К., 1994.
5. Коваль М.В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. - К., 1995.
6. Коваль М.В. Друга світова війна (1939-1945 рр.). Історіософські нотатки. - К., 1999.
7. Коваль М.В. Доля української культури за "нового порядку": 1941-1944 рр. // Український історичний журнал. - 1993. - № 9.
8. Коваль М.В. "Просвіта" в умовах "нового порядку" (1941-1944) // Український історичний журнал. - 1995. - № 2.
9. Коваль М.В. Пограбування та знищення фашистськими загарбниками музейних, архівних та бібліотечних цінностей України (1941-1944 рр.) // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. - Вип. 6. - К., 1996.
10. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації. - Полтава, 1997.

11. Гордієнко В.В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні // Український історичний журнал. – 1998. – № 3.
12. Грідіна І.М. Православна церква в Україні під час Другої світової війни: людський вимір: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2001.
13. Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 - вересень 1945 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський університет ім. Тараса Шевченка. – К., 1999.
14. Столокос Н.Г. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату "Україна" в 1941-1942 рр. // Український історичний журнал. – 2004. – № 5.
15. Король В.Ю. До питання про військові втрати України у роки Другої Світової війни // Сторінки воєнної історії. Зб. наукових статей. – К., 2002. – Вип. 6.
16. Король В.Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. – К., 2002.
17. Король В.Ю. Трагедія військовополонених: свідчать архіви // Трибуна. – 1992. – №9.
18. Король В.Ю., Мошник І.В. Фашистський окупаційний режим на Україні та становище інтелігенції // Трибуна. – 1997. – № 9-10.
19. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату "Україна" та військової зони в період Другої світової війни. – Кривий Ріг, 2005.
20. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – № 10.
21. Потильчак О. "Новий порядок" в окупованій Україні (1941-1944) // Пам'ять століть. – 1999. – № 11.
22. Потильчак О.В. Мовне питання в політиці нацистської окупаційної влади в Україні // Історія в школі. – 1998. – № 12.
23. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 1999.
24. Потильчак О. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941-1944 рр.). – К., 1998.
25. Ветров І.Г. Економічна експансія третього рейху в Україні. – К., 2000.
26. Ніколаєць Ю. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.). – Вінниця, 1999.
27. Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр. – Черкаси., 2005.
28. Гайдабура В.М. Заложники історії Запорізька Січ (Запоріжжя). – 1992. – 6 жовтня.
29. Гайдабура В.М. Поле любови і ненависти // Індустріальное Запорожье. – 1989. – 19, 21 марта.
30. Гайдабура В.М. Радлов – раненое имя Індустріальное Запорожье. – 1992. – 30 сентября.
31. Гайдабура В.М. Театральні есе журнального часу Український театр. – 1989. – № 5.
32. Гайдабура В.М. Театр, захований в архівах. – К., 1998.
33. Грімстед Кеннеді П., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої Світової війни: Вищення архівів, бібліотек, музеїв АН УРСР. Археографічна комісія Українського наукового інституту. – Львів, 1992.
34. Мешков Д. Нові господарі: дніпропетровські архіви за німецької окупації // Пам'ятки України. – 1994. – №2.
35. Дубик М. До історії діяльності нацистських установ в Україні під час окупації у 1941-1944 рр. // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип.6. – К., 1996.
36. Себта Т. Українські музеї під час окупації в роки Другої світової війни // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 1996.
37. Архіви окупації. 1941-1944. – К., 2006.
38. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1997. – № 3.
39. Рекотов П. Плани та характер окупаційного режиму в Україні 1941-1944 рр. (історико-правовий аспект) // Право України. – 1997. – № 3.
40. Рекотов П.В. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. (Історико-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Університет внутрішніх справ. – Харків, 1997.
41. Скоробогатов А.В. Торгівля та громадське харчування у піднімецькому Харкові (1941-1943) // Вісник ХНУ. - № 556: Історія України. – Вип. 5. – Харків, 2002.
42. Скоробогатов А.В. Промисловість та праця харків'ян в умовах німецької окупації // Зб. наук. праць. Серія "Історія та географія". Харківський державний університет ім. Г. С. Сковороди. - Харків, 2002. - Вип. 10.
43. Скоробогатов А.В. Продовольча політика німецької окупаційної влади на Харківщині в 1941-1942 рр. // Вісник ХНУ. – 2003. – № 594: Історія. – Вип. 35.
44. Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). – Х., 2004.
45. Удовик В.М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941-1944 рр.) на території генеральної області "Київ" (Київська та Полтавська області): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2005.
46. Ревергук В.Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939-1945). – Полтава, 2004.

47. Слободанюк М.А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945) / М.А. Слободанюк, І.А. Шахрайчук: Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2005.
48. Завальнюк О.М. Хмельниччина у 1941-1944 рр.: Хроніка війни / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький, Ю.В. Олійник. – Кам'янець-Подільський, 2005.
49. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945. – К., 2000.
50. Політична історія України ХХ століття. – Т.4. – К., 2003.

Summary

In this article author analyzes the problem of the German occupation policy on the territory of the Reichkommissariat "Ukraine" in the national historiography, and finds out that there is no special research related to this topic.

Ю. В. Помаз

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО КУЛЬТОВИХ ПАМ'ЯТОК У 50-60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Процес становлення української державності поставив на порядок денний проблему збереження пам'яток культури, в тому числі й культового призначення. Із огляду на безприкладні акти вандалізму щодо об'єктів церковної архітектури України у 50-60-ті роки ХХ століття, видається актуальним дослідження основних підходів до висвітлення особливостей державної політики щодо культових пам'яток вказаного періоду в працях дослідників радянського та пострадянського періодів.

На сьогодні кількість праць, присвячених проблемі, яка досліджується, порівняно незначна. Це пов'язано з тим, що в радянській історичній науці панувала концепція, що визначала церкву й релігію як вороже явище. Тому дослідження радянських істориків не виходили за жорстко визначені ідеологічні та методологічні рамки. Практично всі роботи цього періоду були написані за однією схемою на підставі офіційних документів партії й радянського уряду. До них належать праці В.А.Зоц, В.В.Клочкова, В.О.Подольак [19; 22; 39].

У роботах узагальнюючого характеру проблема, що досліджується, трактувалась досить мало і суб'єктивно, більше того, до церковних пам'яток ставилися як до пережитків минулого.

Більшість праць радянських дослідників мала яскраво виражений атеїстичний характер. Так, В.І.Войтко, І.Я.Барсук наголошують на тому, що вчення всіх релігійних напрямків суперечить комунізму. Чим ближче країна до комунізму, тим більше, на їх думку, виявляється несумісність релігійних пережитків з інтересами радянських людей [12, с.3].

Аналогічні ідеї пропагуються А.А.Шамаро: „Немає і не може бути більш патріотичного розуміння вітчизняної історії, аніж розуміння її з науково-матеріалістичних, марксистських і атеїстичних позицій” [52, с.60].

Атеїстична пропаганда характеризувалася як науково обґрунтована, що здійснювалася за неодмінної поваги до почуттів віруючих. Факти обмеження прав віруючих з боку органів влади характеризувалися як винятки. Так, М.П.Новіков зазначав, що комуністична партія і Радянська держава ніколи не формували завдання подолання релігії і скорочення кількості віруючих. Тому будь-які спроби прив'язати негативні моменти в сфері релігійних відносин із атеїстичними принципами визнавалися необґрунтованими [33, с.8].

Перебуваючи під тиском атеїстичної ідеології та цензурних заборон, радянська історіографія не була зацікавлена в об'єктивному висвітленні ставлення держави до культових пам'яток. Досліджувана проблема розглядалася в контексті культурної політики, а все, що робилось у країні комуністичною партією і державою у цій сфері, зображувалося як зразок досконалості демократії.

Постійне піклування Радянського уряду про збереження унікальних пам'яток старовини знайшло своє відображення у працях П.Н.Мусієнка, Є.В.Михайловського, І.Смоляка [29; 30; 43].

Досліджуючи вплив культової архітектури на атеїстичне виховання, А.Черній та Р.Наконечний пропонували відрізнати позитивне, прекрасне в церковній архітектурі від негативного, релігійного; оцінювати культові будівлі з точки зору марксистської естетики [51, с.39].

Тогочасний підхід до охорони сакральних пам'яток зустрічаємо в дослідженні С.А.Таранушенка: „Радянська влада провела чітку межу між служителями церкви і культовими спорудами. Релігія – це опіум для народу. А в культових спорудах відбито дух певної історичної епохи, майстерність її зодчих та народних умільців. Мистецька спадщина минулого входить до скарбниці найцінніших надбань нашого народу і є підвалиною, на якій будується мистецька культура сьогодення” [47, с.3].